

Voorlopig overzicht van Nederlands kerkelijk erfgoed in Indonesië uit de periode 1815-1942

Chr.G.F. de Jong

Inleiding

Dit voorlopige overzicht beperkt zich tot Nederlands Protestants stenen en houten erfgoed in Indonesië. Dit houdt in dat alleen Protestantse kerkgebouwen opgenomen zijn die in de koloniale tijd door Nederlanders voor Nederlanders gebouwd zijn en die thans nog in gebruik zijn. Europese kerken als de Grote kerk van Ambon of de oude Bethanië-kerk eveneens op Ambon, die thans niet meer bestaan, zijn niet opgenomen. Behoudens een enkele uitzondering, zoals misschien de Gereformeerde kerken van Jakarta, Surabaya en Surakarta, is de bouwstijl overwegend Noordwest-Europees.

De twee belangrijkste Protestantse kerkgenootschappen in dit verband zijn de Indische Kerk (officieel: de Protestantse Kerk in Nederlands-Indië (PKNI) (onjuist wel eens de Hervormde Kerk van Nederlands-Indië genoemd)) en de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN). Slechts de door deze kerken opgetrokken gebouwen worden opgesomd, soms met enkele bijzonderheden. Niet opgenomen zijn aldus kerken die gebouwd werden door de RK, de missie en Nederlandse zendingsgenootschappen. Ook de kerkgebouwen van buitenlandse zendingsgenootschappen in Nederlands-Indië blijven buiten beschouwing. Deze zendingskerken, waarvan er in de loop van anderhalve eeuw enkele duizenden hebben bestaan, waren vaak vervaardigd van eenvoudig materiaal, en waren sober van uitrusting en inrichting. Hoewel er uitzondering zijn en er vandaag de dag nog enkele van dergelijke vooroorlogse zendingskerken bestaan, is van de meeste oorspronkelijke bouwwerken niets meer over. Met de van steen opgetrokken gebouwen van de IK en de GKN is het beter gesteld, al hebben ook hier zowel de tand des tijd als sektarisch geweld, dat in Indonesië van alle tijden is, hun tol geëist. Sinds 1945 zijn volgens een ruwe schatting tegen de 1000 kerken gedwongen gesloten, verwoest en/of beschadigd.

De Indische Kerk

De Indische Kerk werd opgericht in 1815. Ze was een creatie van de staat en bestond uit twee delen, een Europees deel en een Maleis (inlands) deel: het Europese deel omvatte een beperkt aantal Europese gemeenten, die geleid werden door Nederlandse predikanten; het gaandeweg veel grotere Maleise deel werd geleid door een corps van eveneens Nederlandse hulppredikers (sinds 1936 Indisch predikanten genaamd) en een hen ter beschikking staand leger van inlands leraars, evangelisten en andere inheemse gemeentevoorgangers. In veel gevallen waren deze gemeenten voortzettingen en uitbreidingen van kerken en gemeenten die in de VOC-tijd waren ontstaan. De Maleise gemeenten waren georganiseerd in een aantal hulppredikersressorten, die onderdeel waren van de classes der Indische Kerk (thans bij de GPIB Musyawarah Pelayanan (Mupel) genaamd).

Tussen 1934 en 1948 is de Indische Kerk opgesplitst in vier kerken:

1. in centraal en westelijk Indonesië (tussen Sabang en Makassar) ontstond de Gereja Potestan di Indonesia Bahagian Barat of Vierde kerk (GPIB; Protestantse Kerk in Westelijk Indonesië), opgericht 1948;
2. in de Molukken ontstond de Gereja Protestan Maluku (GPM), opgericht 1935;
3. in Noord-Celebes (Minahasa) ontstond de Gereja Masehi Injili Minahasa (GMIM), opgericht 1934;
4. In West-Timor en omliggende eilanden ontstond de Gereja Masehi Injili Timor (GMIT), opgericht 1947.

Hierbij werden de kerkgebouwen der IK overgedragen aan de resp. nieuwe Indonesische synodebesturen, de rechtsopvolgers. De Indische Kerk zelf is echter nooit opgeheven. Ze bestaat nog onder de naam Gereja Protestan Indonesia (GPI), doch veel meer dan een administratief lichaam is dit niet.

De Gereformeerde Kerken (GKN) in Nederlands-Indië

Het feit dat de Indische Kerk bij haar oprichting aan het begin der 19de eeuw geen belijdenis als grondslag kreeg, als ook het feit dat binnen haar muren, in de woorden van A. Algra, van “de verkondiging van het waarachtig evangelie weinig of niets terecht kwam”, waren voor de meeste Gereformeerde expats onoverkomelijke bezwaren zich erbij aan te sluiten. Mede aangemoedigd door het Réveil dat zich in de tweede helft van de 19de zowel in Nederland als in Indië deed gevoelen, vormden ze Gereformeerde Kerken naar Nederlands model. Voor de oorlog ressorteerden die onder de Nederlandse synode, na de oorlog hadden ze een eigen synode, die voor het laatst bijeenkwam in 1957. Naast een aantal kringen (o.a. in Benkulen, Makassar) hebben Gereformeerde Kerken bestaan in Bandung, Batavia, Yogyakarta, Magelang, Malang, Semarang, Surabaya, Surakarta (Java); Medan, Palembang, Pematang Siantar (Sumatra). Deze kerken hebben maar kort bestaan. De eerste werd in 1943 opgeheven, de laatste in 1959. Voorzover deze kerken een eigen kerkgebouw hadden, werd dat, indien niet verkocht, overgedragen aan hun “opvolger”. In sommige gevallen was dat de Javaanse kerk, in andere de Chinese GKI of de HKBP.

Foto's

Ter illustratie zijn enkele foto's opgenomen.

WEST-JAVA

1. **Jakarta**; GPIB Immanuel, Medan Merdeka Timur, Jakarta Pusat; gebouwd als Willemskerk, gereed in 1839. Architect Ir. Thomas Tromp; orgel van P. Furtwängler en Adolf Hammer. Neo-klassieke zuilen.

Jakarta (Batavia), Willemskerk, ca 1860

Jakarta, GPIB Immanuel, ca 2000

2. **Jakarta**; GPIB Sion, Jl. Pangeran Jayakarta, W.-Jakarta. D.i. de voormalige Portugeesche Buitenkerk, bouw 1693-1695; architect E. Ewout Verhagen, Rotterdam; 24 x 32 meter; orgel; goed onderhouden; gerestaureerd 1921; kansel van H. Bruyn (1695); lag buiten de stadswal, vandaar de naam; er was ook een P. Binnenkerk, doch die is begin 19de eeuw verdwenen; naam Sion-kerk gebruikt sinds 1957.

Jakarta, P. Buitenkerk, interieur (foto 2004)

Jakarta, P. Buitenkerk (foto 2004)

- Jakarta**; GPIB Pniël, Jl. Samanhudi 12, Pasar Baru, Jakarta Pusat (Pniëlkerk, sinds 1953 zo geheten; voordien Nieuwe Kerk); ook “Gereja Ayam” of “Gereja Jago” (Haantjeskerk) genoemd; gebouwd 1856; 1913-1915 afgebroken en vervangen door een nieuwe kerk; architect was M.J. Hulswit van Architectenbureau Cuypers en Hulswit (volgens steen in gevel). Hij ontwierp de kerk in de neo-Romaanse stijl, hoofdgebouw geflankeerd door twee torens. In de voorgevel werden drie deuren aangebracht. De middelste deur was de hoofdingang, de twee andere deuren (boogpoorten) werden in de linker- en rechtertoren aangebracht.

Jakarta, Indische Kerk, Nieuwe Kerk, voor de oorlog

Jakarta; GPIB Pniël, ca 2000

- Jakarta**; GPIB Paulus, Jl. Taman Sunda Kelapa 12, Jakarta Pusat; gebouwd omstreeks 1930 als Nassaukerk.

Jakarta (Batavia), Nassaukerk, jaren 1930

Jakarta, GPIB Paulus, jaren 1980

- Tugu (N.-Jakarta)**; GPIB Tugu, Kampong Tugu, Plumpang, Jakarta Utara; gebouwd 1676-1678; ca 1920 gerestaureerd; toen omschreven als “het massieve kerkgebouw uit vroeger tijd”; na 1950 gerestaureerd.
- Jatinegara** (Mr. Cornelis, O.-Jakarta); GPIB Koinonia, Jl. Matraman Raya No. 216, Jakarta Timur; voorheen de Gereja Bethel, Jatinegara; voor de oorlog de Bethelkerk van de Hollandse gemeente Mr. Cornelis/Krawang.

7. **Bogor** (Buitenzorg); sinds 1985 GPIB Zebaoth geheten, Jl. Ir H. Djuanda 3; gebouwd 1920 als Kon. Wilhelminakerk, ook “Gereja Ayam” of “Gereja Jago” (Haantjeskerk) genoemd, naar windwijzer.

Buitenzorg, Indische Kerk, 1926 (foto KITLV)

Bogor (Buitenzorg), GPIB Zebaoth (foto 2004)

8. **Bogor** (Buitenzorg); de Maleise diensten der Indische Kerk werden tot 1962 gehouden in de Gereja Bethel. Voor WO II was dit het (Europese) kerkelijk wijkgebouw Bethel. Thans postkantoor, Jl. Jend. Soedirman 44, Bogor.
9. **Depok**; GPIB Immanuel, Jl. Pemuda No. 70, Kota Depok 16431. Gesticht kort voor 1700 als gemeente van plantagearbeiders. Na enkele houten kerkgebouwen werd in 1854 een permanente, stenen kerk opgericht; 1945 beschadigd, hersteld; 1996 gerenoveerd.

Depok, Indische Kerk 1930

10. **Bandung;** GPIB Bethel, Jl. Wastukencana No. 1, Bandung 40117; Prot. gemeente gesticht in 1854; 1887 eigen predikant; in 1925 werd de Nieuwe Kerk in gebruik genomen, die de oude verving; met pijporgel van Wilhelm Sauer, Frankfurt (Oder), Dld., jaren dertig.
11. **Bandung;** GPIB Maranatha, Jl. Taman Cibeunying Utara No. 2, Bandung, Jawa Barat 40114; voormalige Oosterkerk aan het Tjibeunjing-Plantsoen; ingebruikneming 1927; architect Brinkman; orgel op galerij; toren van 26 mtr met luidklok. Zie: N. Klaassen, *De Oosterkerk, tweede kerk der Protestantsche gemeente te Bandoeng. Ingewijd 11 september 1927*. Bandoeng, 1927. 16 pp.

Bandung, Indische Kerk gebouwd 1925, foto ca 1925, Collectie KITLV.

Bandung, GPIB Bethel, gebouwd 1925, foto 2000

12. **Cheribon/Cirebon.** GPIB Getsemani, Jl. Pembangunan VI, Cirebon, Jawa Barat 45431; gebouw Indische Kerk en pastorie stonden voor de oorlog aan de Straat Tjangkol; orgel; staat thans op de lijst monumentenzorg. Er zijn een paar oude graven bij de kerk en er is een opschrift naast de ingang waarin een overleden dochter van een resident, ongedoopt, vermeld wordt, 1778.

Cheribon (Cirebon), rechts de Indische Kerk, ca 1930 (collectie Tropenmuseum)

MIDDEN-JAVA

13. **Salatiga.** GPIB, Jl. Jend Sudirman No. 1, Salatiga 50711; voorheen Prot. kerk, was een voormalig kruithuis en lag op een militair terrein. In 1866 aan de kerkelijke gemeente afgestaan; bouwjaar 1823 (?); goed onderhouden.
14. **Magelang.** GPIB, Jl. Alunalun Utara No. 4, Magelang. In 1924 drie Prot. Kerken; de kerk bij de aloon-aloon was voor de Europeanen. "Ook de Mesjid Jami en het 19e eeuwse kerkje GPIB Magelang zijn de moeite van het bekijken waard" (een toerist in 2008).
15. **Wonosobo.** GKI Wonosobo, Jl. Kartini 12, Wonosobo 56311; voormalig gebouw Indische Kerk; ingewijd 14 mei 1933; 1959 overgedragen; in goede staat.
16. **Purworejo.** GPIB-Purworejo, Jl. Jend Urip Sumoharjo No. 24, Purworejo 54111; voormalige Indische Kerk, gebouwd in 1879, gelegen aan de aloon-aloon.
17. **Yogyakarta.** GPIB Marga Mulya, Jl. Jend. Ahmad Yani No. 5, Yogyakarta 55122; geopend op 13 oktober 1857, hoek Kantoorlaan (thans Jl. Rekso Bayan) en de Residentielaan (thans Jl. A. Yani); grotendeels herbouwd na aardbeving juni 1867; herbouw gereed 1882; ontwerp van Ir. P.A van Holm; de kerk is thans nog in goede staat. Men heeft alleen een balkon toegevoegd binnen de kerk vanwege het aantal kerkgangers; mei 2004 lichte brandschade aan dak.

Yogyakarta, Indische Kerk Marga Mulya, voor de oorlog

Yogyakarta, GPIB Marga Mulya, 2012

18. **Gombong.** GKI Gombong, Jl Gereja 44, Gombong, tel. 0287-471460; voormalig gebouw Indische Kerk; 1948 overgedragen aan de GPIB, Jl. Gereja 44; vanaf 1949 mede gebruikt door de GKI; 1981 gebouw overgedragen aan GKI.
19. **Surakarta;** GPIB Penabur, Jl. Jend. Sudirman No. 1, Surakarta 50711. Voorheen gebouw Indische Kerk, gelegen aan de Residentielaan.
20. **Klaten.** GKI Klaten; Jl. Pemuda 195, Klaten, Jawa Tengah 57411; "Gereja Jago" (Haantjeskerk); voorheen Indische Kerk; niet lang na de oorlog overgedragen; gerenoveerd doch niet ingrijpend gewijzigd.

21. **Semarang;** GPIB Immanuel, Jl. Letjen. Suprpto 32, Semarang. Koepelkerk (Gereja Blenduk), octagonaal; gebouwd in 1753, Outstad; orgel van P. Furtwängler en Adolf Hammer; renovatie in 1894-1895 en bouw twee torens d. W. Westmaas en H.P.A. de Wilde. Goed onderhouden, 2002-2003 gerenoveerd.

Semarang, GPIB-Immanuel , Koepelkerk (Gereja Blenduk), gebouwd 1753, foto 2007.

Semarang, GPIB-Immanuel, Koepelkerk (Gereja Blenduk), gebouwd 1753, interieur, foto 2004.

OOST-JAVA

22. **Madiun;** GPIB-Gamaliel, Jawa No.10, Madiun 63122. Voorheen Indische Kerk, gesticht in 1908; “net kerkgebouw met keurig orgel” (1924).
23. **Kediri.** GPIB Immanuel, “Gereja Merah”, Jl. K.D.P. Slamet 43 Kediri 64114. Voormalige Indische Kerk, gebouwd in 1904, gelegen tegenover de “stadstuin” (aloon-aloon). De huidige rode kleur is het resultaat van een moderne “restauratie”.

Kediri, pastorie en kerk, voor de oorlog

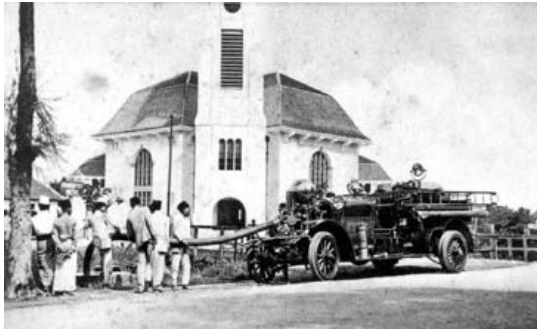

Kediri, GPIB Immanuel

24. **Blitar.** GPIB Ebenhaezer, Jl. Jend Sudirman No.2, Blitar 66112; voormalig gebouw Indische Kerk; gebouwd tussen 1924 en 1942.

25. **Mojokerto**; GPIB Immanuel, Mojokerto, Jl. Jend. A. Yani No. 1, Mojokerto, Jawa Timur 61311; ingebruikname door de Indische Kerk 23/12/1899; 2008 gerenoveerd.
26. **Surabaya**; GPIB Imanuel Bubutan, Jl. Bubutan No. 69, Surabaya; voormalig kerkgebouw Indische Kerk; 13/4/1997 licht beschadigd door vernielingen; hersteld.

Surabaya, Indische Kerk te Bubutan, foto ca 1925

Surabaya, GPIB Imanuel

27. **Malang**. GPIB Immanuel, Jl. A.R. Hakim No. 1 Malang; voormalig gebouw Indische Kerk; gebouwd omstreeks 1900.

Malang, Indische Kerk, gebouwd omstreeks 1900; foto 1915, Collectie KITLV.

Malang, GPIB Immanuel, foto 2009.

28. **Lawang**; GPIB Pelangi Kasih, Jl. Argopuro No. 1, Lawang 65211; voormalige Indische Kerk; gebouwd in 1905.
29. **Batu**; GPIB Margo Mulyo, Jl. Trunojoyo Batu Kelurahan Songgokerto Kec. Batu, 65312 Jawa Timur; voormalige Indische Kerk, gebouwd jaren dertig; haantje.
30. **Jember**; GPIB Getsemani, Jl. P.B. Sudirman No. 1, Jember, Jawa Timur 68101. Voormalig gebouw van de Indische Kerk aan de Sociëteitsstraat.

31. **Pasuruan**; GPIB Immanuel, Jl. JA Suprpto No. 6 Bangil, Jawa Timur; voormalige Indische Kerk; “het kleine kerkje is van een orgel voorzien” (1924).

Pasuruan, Indische Kerk, voor de oorlog

Pasuruan, GPIB Immanuel

32. **Probolinggo**; GPIB Immanuel, Jl. Suroyo No. 32 Probolinggo, Jawa Timur 67211; voormalig gebouw Indische Kerk, gebouwd ca 1861, “Rode Kerk”, bouw materiaal en inventaris zijn uit Nederland overgestuurd; bezit (bezat?) bijbel uit 1681; gietijzeren kanseltrap.
33. **Bondowoso/Bandawasa**; GPIB Immanuel, Bondowoso, Jl. Letjen Soediono No. 1822, Bondowoso, Jawa Timur. Voormalig gebouw Indische Kerk aan de Telefoonweg. Bali en Lombok behoorden tot aan WO II tot het ressort Bondowoso van de Indische Kerk. Indisch predikanten stonden vanaf dec. 1936 als wnd. predikanten te Den Pasar (Bali) en vanaf dec. 1937 te Mataram (Lombok). Daarnaast werkten er de Oost-Javaanse Kerk (GKJW) en eind jaren dertig het NBG (Swellengrebel).

SUMATRA

34. **Kotaraja** (Banda Aceh); GPIB Banda Aceh; Jl. Pocut Baren No. 1 Banda Aceh, Nangroe Aceh Darusalam; voormalig gebouw IK; thans twee torens aan weerszijde voorgevel; heeft te lijden gehad van de tsunami in dec. 2004, doch (iets) staat er nog wel. **Mogelijk (deel van) de oude kerk**
35. **Medan**. GPIB Immanuel, Jl. Diponegoro No.25-27, Medan 20152; art-deco architectuur. Voormalige Indische Kerk; “Bezit een fraai kerkgebouw” (1924).

36. **Pematang Siantar**; GPIB Maranatha, Jl. Simbolon No. 2, Pematang Siantar. Voormalig gebouw Indische Kerk; jaren dertig.

Pematang Siantar, Indische Kerk, foto 1935, Collectie KITLV

Pematang Siantar, GPIB Maranatha, foto 2009.

37. **Bukittinggi / Fort de Kock**; HKBP gemeente; Ressort Bukittinggi, Jl. M. Syafei No. 12, Bukittinggi Sumatera Barat Telp. (0752) 31632; voorheen gebouw Indische Kerk.
38. **Padang**; GPIB Efrata, Jl. Bagindo Azizchan No.19, Padang 25111; voormalige Indische Kerk. Tweede (of later) gebouw; het eerste gebouw (sinds eind 19de eeuw) was gelegen aan de Bentengweg. Thans een der grootste kerken van West-Sumatra.
39. **Palembang**; GPIB Immanuel; “Gereja Ayam” (Haantjeskerk); Jl. PAK Abdulrochim No. 1, Palembang 30143; gebouwd omstreeks 1920.

Palembang, GPIB Immanuel, gebouwd ca. 1920, foto 2008.

KALIMANTAN (Borneo)

40. **Singawang**; GPIB Immanuel; Jl. Pemuda No. 1, Kotak Pos 60, Singawang 79111; **waarschijnlijk** voormalig gebouw Indische Kerk, gebouwd omstreeks 1920.
41. **Tanjung Pinang**; GPIB Bethel, Tanjung Pinang Jl. Gereja No. 1, Tanjung Pinang, P. Bintan, Riau-archipel; voormalig gebouw IK van omstreeks 1822.

42. **Banjarmasin**; GPIB Maranatha, Jl. A.S. Musafa No. 2. Banjarmasin-Kalsel 70114. Kantor: 0511-68795. Pastori: 0511-258118

Banjarmasin: Indische Kerk, 1912

Banjarmasin: GPIB Maranatha

ZUID- en ZUIDOOST-SULAWESI (Celebes)

43. **Makassar**; GPIB Emmanuel, Jl. Balaikota No. 1, PO BOX 625, Makassar; voormalige Indische Kerk aan de aloon-aloon, thans L. Karebosi; goed onderhouden; “maakt een zeer goeden indruk” (1924); “inventaris behoorlijk in orde” (2007).

Makassar (Celebes), Indische Kerk 1925

Makassar, GPIB Immanuel

44. **Kendari**; GPIB Sumber Kasih, Jl. Lakidende No. 11-13, Kendari, Sulawesi Tenggara; voormalig gebouw Indische Kerk uit 1932; verschillende malen gerestaureerd en uitgebreid; 1996 beschadigd en hersteld.

MOLUKKEN (Gereja Protestan Maluku, GPM)

Het gebied van de GPM (opgericht 1935) omvat het immense eilandenrijk tussen Ternate in het noorden, de Zuidooster- en Zuidwester-eilanden in het zuiden, Celebes in het westen en Nw Guinea in het oosten. In 1939 waren er 518 gemeenten, zeven classes en zes zendingsafdelingen (Kisar-, Babar-, Tanimbar-, Kei-, Aru-eilanden, W. Nw-Guinea). Twee predikanten, elf (Europese) Indisch predikanten, 164 inlandse leraars, 259 andere inheemse voorgangers. Hier en daar stonden nog VOC-kerken, maar meestal werd gekerkt in scholen of zelfgebouwde simpele optrekjes. Deze hadden een beperkte levensduur. Er zijn echter uitzonderingen die voor inventarisatie in aanmerking komen. De Grote Kerk van Ambon, die een orgel had uit 1826, is in 1943 verwoest. Begin jaren vijftig herbouwd. Alleen al tijdens de godsdiensttwisten sinds jaren 90 zijn in de Molukken 150 GPM-kerken verwoest (naast 66 RK-kerken), w.o. enkele uit de VOC-tijd zoals die op Ternate en Ay en op Ambon in de stad Ambon en in de dorpen Hila en Soya-di-atas, plus een aantal kerkelijke kantoren en andere gebouwen, plus archieven (waarmee de bouwgeschiedenis van sommige kerken verloren is gegaan). In de Banda-eilanden zijn alle (overwegend) christelijke dorpen verwoest. Hier en daar is een kerk gerestaureerd of herbouwd (zoals op Bandaneira en de Silo-kerk) of wordt er momenteel aan gewerkt (Hila, Hutumury).

45. **Ambon-stad**. GPM Bethel-kerk, J. Mutiara; gebouwd 1904; 1943 beschadigd in bombardement; 1953-1955 gerestaureerd.
46. **Ambon-stad**. GPIM Silo (Silo-kerk); meermalen beschadigd tijdens onlusten 1999-2004. Hersteld. De oude Silo-kerk, eigendom van de Indische Kerk, dateerde van voor de oorlog en was in 1924 een van de drie wijkkerken die Ambon had (de andere twee waren de Bethel-kerk en de Bethanië-kerk).

Ambon-stad, GPM Silo (foto Google)

47. **Sila** (Nusalaut); GPM Ebenhaezer jemaat Sila-Leinitu; mededeling van 15 januari 2008: “Selain benteng, Gereja Ebenhaezer jemaat GPM Sila-Leinitu yang merupakan gereja tertua di Maluku juga masih tampak indah dan berdiri kokoh. Gedung gereja ini merupakan salah satu aset budaya dan menjadi tujuan kunjungan wisata di Pulau Nusalaut”]
48. **Amahai** (Z.-Ceram); GPM-gemeente; voormalige Indische Kerk, houten kerk gebouwd ca 1890; gemaakt van *kayu besi* (ijzerhout); 1924 “een flink kerkgebouw”; 2009 alles staat er nog, alleen is de oude

klokkestoel vervangen door een vrijstaande toren en het atap door zink. Zelfs het offerblok staat nog op het kerkerf.

49. **Banda-Neira (of Neira)**; oude kerk van 1795 in 1852 bij een aard- en zeebeving dusdanig beschadigd dat ze moest worden afgebroken; eerste steenlegging nieuwbouw 1873; ingebruikname in 1875; “een waardig kerkgebouw” (1924); grafzerken; 1999 grotendeels verwoest; gerestaureerd. NB Van belang is hier de vraag of het avondmaalszilver, de fotogalerij van Nederlandse predikanten en het diaconiearchief uit de consistorie gered zijn. Het verhaal gaat dat koster Des Alwi de inventaris gered heeft (info KITLV). Ongeschonden is de vloer met oude grafstenen.

Bandaneira, gerestaureerde kerk, foto 2008.

Bandaneira, kerk daags na de verwoesting in 1999

N00RD-CELEBES (Gereja masehi Injili Minahasa)

Het gebied van de GMIM (N.-Celebes; opgericht 1934) bevatte in 1939 430 gemeenten, tien classes en twee zendingsterreinen. Er waren twee predikanten (Tomohon en Manado), acht (Europese) Indisch predikanten en ruim 500 inlandse leraars en andere inheemse voorgangers. Net als elders waren ook hier de meeste kerken der Maleise gemeenten eenvoudige houten gebouwtjes, die ook als school en dorpsvergaderplaats werden gebruikt. Twee vooroorlogse kerken zijn de RK Heilige Hart Kerk (Gereja Besi) en:

50. **Tomohon**: GMIM Sion, Kelurahan Talete I (op ziekenhuiscomplex Bethesda, Tomohon); voormalige Protestantse Sion Kerk; gebouwd in 1839; begin 20ste eeuw uitgebreid.

WEST-TIMOR (Gereja Masehi Injili Timor, GMIT)

In 1939 was er in het latere gebied van de GMIT (opgericht 1947) een Europese gemeente te Kupang met stenen kerkgebouw en predikant, en 184 inheemse gemeenten elk met een eigen kerkgebouw, school of ander bouwsel waarin gekerkt werd. De Maleise gemeenten werden verzorgd door zeven (Europese) Indisch predikanten en enkele honderden inlandse leraars en andere inheemse voorgangers. De gebouwen waren van hout, bamboe en atap en hadden een beperkte levensduur. Aan de na-oorlogse nieuwbouw had Nederland geen deel. Hier is alleen van belang de kerk in:

51. **Kupang**; West-Timor. De gemeente bestaat sinds 1614. Eerste kerk gebouwd in de VOC-tijd binnen de muren van fort Concordia. In de jaren 1824-1826 werd een nieuwe stenen, witgepleisterde kerk gebouwd. Kreeg tevens een orgel en een toren met luidklok. Omstreeks 1920 werd de kerk vergroot met een aanbouw o.m. voor het archief; 2009 was de kerk nog in gebruik, is hier en daar wat aangepast, doch grotendeels nog tempo dulu; werd en wordt goed onderhouden. Er bestaan plannen om naast de kerk een museum te bouwen.

DE GEREFORMEERDEN (GKN) IN NEDERLANDS-INDIË

Het betreft hier alleen de Gereformeerde Kerken voor Europeanen in Nederlands-Indië, die vanaf eind 19de eeuw zijn opgericht. Voor inlanders (vaak) in inheemse stijl gebouwde kerken zijn buiten beschouwing gelaten. Er zijn twaalf Europese Gereformeerde gemeenten geweest, van wie enkele geen eigen kerkgebouw hadden. Daarnaast waren er Gereformeerde kringen, die soms wel (b.v. Sibolga), soms niet (b.v. Makassar) een eigen kerkgebouw hadden. Na WO II herleefden sommige gemeenten, zij het voor korte tijd. Ten tijde van de massale uittocht van Europeanen in de jaren vijftig zijn deze Gereformeerde Kerken opgegaan in Indonesische kerken. Hiermee kwam een eind aan het Nederlandse Gereformeerde kerkelijk leven in Indonesië.

52. **Jakarta**; Gereja Kwitang; Jl. Kwitang 28, Jakarta 10420; GK gesticht 8 juli 1877 (toen nog Chr. Geref. Kerk); 1961 gefuseerd met de parallelle Maleis-talige Gereformeerde gemeente (zelfstandig 1929); Kwitangkerk gebouwd in 1887; 1924 ingrijpend verbouwd en uitgebreid, tongewelf.

Jakarta, Gereformeerde Kwitangkerk, voor 1924

Jakarta, Gereja Kristen Indonesia Kwitang, na de verbouwing

53. **Surabaya**; GKI Pregolan Bunder, Jl. Pregolan Bunder36, Surabaya; GK gesticht 11 sept. 1881; opgeheven 1959; de eerste Geref. kerk in S. werd gebouwd omstreeks 1900 aan de Djoharlaan; 1915 nieuwe pastorie aan Pregollan Bunder; gevolgd door nieuwe kerk van B.R. Rijksen and H.J.L. Estourgie, zelfde adres; ingebruikname juni 1921; zwak punt tot na WO II was het lekkende dak; fraaie gebrandschilderde ramen; november 1960 toegetreden tot de synode van de GKI Jatim.

54. **Medan;** GKI Kampung Keling, Medan; GK gesticht 12 mei 1917; opnieuw gesticht 30 mei 1948; opgeheven 1958; ingebruikname gebouw GK en pastorie 26 mei 1918; “het Romaansche kerkje met Fries-Gronings zadeldaktorentje” (P.A. Colijn); luidklok in toren; 1958 opgehouden te bestaan, bezittingen overgedragen; een toerist in 2007: “Luckily these two buildings are still well preserved.”

Medan, Gereformeerde Kerk en pastorie (foto 2007)

55. **Yogyakarta;** GK gesticht 5 nov. 1913; opgeheven 1943; kerkgebouw op 21 mei 1923 in gebruik genomen, gelegen aan de Sultansboulevard, thans Jl. Sunaryo/Jl. Nyoman Oka; 1958 overgedragen aan de GKI; thans gebruikt door de HKBP; na 1958 uitgebreid met een toren en verbouwd.

Yogyakarta, Gereformeerde Kerk, jaren 1930

Yogyakarta, HKBP, voormalige GK (foto 2008)

56. **Bandung;** Jemaat Taman Cibunut Bandung, Jl. Van Deventer 11 [sic], Bandung 40112; GKN gemeente werd gesticht op 1 febr. 1916; opgeheven 1958; de eerste steen kerkgebouw werd op 18 juli 1921 gelegd door H.A. van Andel, Solo; kerkgebouw in gebruik genomen 23 december 1921 aan de Van Deventerweg 15; de pastorie (toen Van Deventerweg 17) is van 1924; 1938 gemoderniseerd en uitgebreid, zelfs de buitenmuren werden toen verplaatst; 1951 nieuw pijporgel.

57. **Semarang**; GKI Gereformeerd Kalisari; GKN-gemeente gesticht 27 aug. 1918; eerstesteenlegging 31 okt. 1928; architect J.T. van Oyen, aannemer Bang A. Hoe; luidklok in de toren, geschenk van de “verstrooiden” van deze gemeente; 1959 opgeheven; gebouw overgedragen.

Semarang, Gereja Geref. Kalisari (foto 2008)

58. **Magelang**; GKI Pajajaran Magelang, Chinese kerk; ingebruik genomen 22 dec. 1932.
59. **Magelang**; GK geïnstitueerd op 2 okt. 1921; opgeheven 1943; kerkgebouw Javaanse zendingskerk; gebouwd omstreeks 1927; gebruikt door Europeanen en Javanen; kerk nog steeds in gebruik.
60. **Palembang**; Gereja Kristen Palembang, een Indonesisch-Javaanse gemeente (sinds 1960); GK Palembang gesticht 13 aug. 1933; kerk gebouwd omstreeks dezelfde tijd, gelegen aan de Oranjelaan; GK Palembang opnieuw gesticht 30 mei 1948; opgeheven 1959; ook deze kerk had als bijnaam “Haantjeskerk”.
61. **Sibolga**; GKI SUMUT, Jl. Oswald Siahaan, Simare-mare, Sibolga. Voormalige GKN-kerk cq -kringgebouw.

AFKORTINGEN-GLOSSARIUM

ayam	kip
barat	west
Gereja	kerk
GK	Gereformeerde kerk
GKI	Gereja Kristen Indonesia (voortgekomen uit de zending van de Europese Gereformeerde Kerken in Nederlands-Indië)
GKN	Gereformeerde Kerken in Nederland
GMIM	Gereja Masehi Injili Minahasa
GMIT	Gereja Masehi Injili Timor
GPI	Gereja Protestan Indonesia
GPIB	Gereja Potestan di Indonesia Bahagian Barat (Protestantse Kerk in Westelijk Indonesië)
GPM	Gereja Protestan Maluku
HKBP	Huria Kristen Batak Protestan
IK	Indische Kerk; Protestantse Kerk in Nederlands-Indië
Jabar	Jawa Barat, West-Java
jago	haan
Jatim	Jawa Timur; Oost-Java
jemaat	gemeente
Jl.	Jalan (weg, straat)
merah	rood
NBG	Nederlands Bijbelgenootschap
P.	Pulau, eiland
RK	Rooms-Katholieke kerk, missie
selatan	zuid
SUMBAR	Sumatera Barat (West-Sumatra)
SUMUT	Sumatera Utara (Noord-Sumatra)
tenggara	Zuidoost
timur	oost
utara	noord